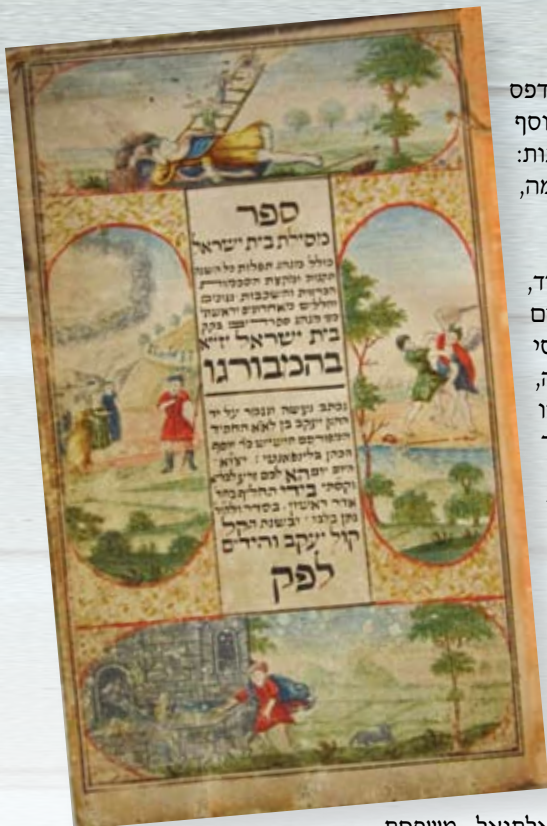

מפורטוגל להמבורג, לדנאו ולירושלים

ספר מסילת בית ישראל

כל ספר מספר סיפור, אלא שיש ספרים שסיפורם הוא רחב ועמוק יותר מזה שנדפס בדפים הכרוכים. אחד מאלה הוא כתב יד שראה אור בשנת 1763 באירופה, ושומר באוסף יד בן־צבי. קורותיו הם מיקר־קוסמוס של תולדות העם היהודי במאות האחרונות: אנוסי פורטוגל ונדודי הקהילות, הולנד ואנגליה ומקסיקו, ציונות ועלייה, שואה ותקומה, המבורג וירושלים.

אנוסי פורטוגל מתאחדים בהמבורג

בשנת 1497 נאלצו היהודים בפורטוגל להתנצר. בניגוד ליהודי ספרד, יהודי פורטוגל לא הורשו לצאת מארצם ונאלצו לחיות כיהודים בבתם וכנוצרים בצאתם. במהלך המאה ה־16 ברחו רבים מאנוסי

פורטוגל והקימו קהילות בשטחי האימפריה העות'מאנית, בהודו, באמריקה, באנגליה, בהולנד ובגרמניה. מקצתם הגיעו לעיר המבורג שבגרמניה, כנוצרים, וכעבור זמן חזרו ליהדותם בגלוי. במאה ה־17 התאחדו בהמבורג שלוש קהילות מיוצאי פורטוגל וספרד ונוסדה קהילת "בית ישראל".

התקנות והמנהגים של הקהילה פורסמו בכתב־יד ושמו "מסילת בית ישראל", שנכתב (או הועתק ממקור לא ידוע) בעברית ובפורטוגזית. על שער המעוטר הופיעו רמזים לשם הכותב, יעקב בן יוסף הכהן בלינפאנטי: אירועים מחיי יעקב אבינו מאוירים בצבעים, ושנת ההוצאה "הקל' קויל' יע'קב' ו'ה'י'ד'ים' לפק [לפרט קטן]" – היא 1763. יעקב רפאל הכהן בלינפאנטי נולד בשנת 1708 למשפחה פורטוגלית שבניה שימשו רבנים וחזנים באמסטרדם ובהאג, ואף בברבדוס ובג'מייקה. בשנת 1746 הוזמן בלינפאנטי להמבורג להיות חזן, בעקבות ויכוחים על נוסח התפילה בקרב הקהילה. המידע על חייו בהמבורג חסר, אך ידועים שמות ארבעה מילדיו ושמו מופיע כעד בתקופות מהשנים 1761–1746. במותו נקבר בבית העלמין של הקהילה הפורטוגלית בהמבורג.

מסילותיו של "מסילת בית ישראל"

בראשית המאה ה־20 נמצא הספר בידי משפחת שאלתיאל, משפחת סוחרים מאנוסי פורטוגל שצאצאיה הגיעו להולנד, לאנגליה ולגרמניה. בנימין שאלתיאל השתקע בהמבורג ב־1912 ומילא תפקידים שונים בקהילה. בביתו היה אוסף גדול וחשוב של ספרים נדירים וכתבי יד.

אחד מבניו של בנימין נטש את הדת, את המסחר ואת הלימודים. הצעיר, דוד שאלתיאל, היה חבר בתנועת הנוער הציונית "בלאז־וייס", עלה לארץ ישראל ב־1923, עבד כפועל והצטרף ל"הגנה". ב־1927 התגייס ל"לגיון הזרים" הצרפתי, חזר ארצה ב־1932 ויצא בשליחות "הגנה" לאירופה. בגרמניה נתפס שאלתיאל בידי הגסטפו ונכלא בדכאו ובבוכנוואלד, אך הצליח להשתחרר וחזר לארץ ישראל. הוא מילא תפקידים בכירים ב"הגנה" ובצה"ל, פיקד על חטיבת עיצוני בירושלים במלחמת העצמאות והקים את "חיל הספר" (לימים, משמר הגבול). לאחר שחרורו מצה"ל שימש שגריר באמריקה הלטינית ובהולנד, מעין חזרה לשורשי משפחתו. אחיו, יוסף שאלתיאל, נשאר בהמבורג והיה הפרנס האחרון של הקהילה הפורטוגלית־ספרדית בעיר. ב־19 ביולי 1942 נעצר עם אשתו, בתו ואחותו בידי הנאצים ונשלח לטרזינשטט. בין חפציו המועטים היו הגדה ונציאנית מ־1629, ספר אשכבות וספר התקנות "מסילת בית ישראל". כנראה שהספר נלקח מהאוסף המשפחתי שיסד אביו, או מספרי הקהילה (הספרים והרשימות אבדו בשואה, כבעליהם). ב־1944 נספה יוסף שאלתיאל בדכאו, אך שלושת הספרים נראו ברשותו בעת שהיה בטרזינשטט וכנראה שלפני מותו נמסרו לאדם שזהותו לא נודעה.

לשלב הבא בקורות הספר קיימות כמה גרסאות. הרמן שאלתיאל טען שהספר נשלח לאחר המלחמה מלונדון לדוד שאלתיאל בירושלים, אולם לא ברור כיצד הגיע ללונדון. לפי גרסה אחרת, בראשית כהונתו של דוד שאלתיאל כשגריר ישראל במקסיקו ב־1956 ניגש אליו אדם ושאל אם הוא אחיו של יוסף. האלמוני סיפר שהיה איתו במחנה הריכוז, ויוסף ביקש ממנו למסור את הספר לאחיו. לימים, החליט שאלתיאל למסור את העותק היחיד בעולם למכון בן־צבי. פרופ' גרשום שלום סיפר לעיתון "הארץ" ב־1969 כי טקס המסירה "נחרת אצלו כמאורע גדול בחייו". דוד שאלתיאל סיפר לימים בריאיון: "לאביו היו הרבה כתבי יד. אחד מהם, אותו קיבלתי באופן מקרי לאחר המלחמה, ושעסק במנהגים של הקהילה הפורטוגלית, יכולתי למסור לפני כמה שנים בטקס מיוחד, למכון בן־צבי, בו הנשיא [בן־צבי] קיים לכבוד אבי תפילה לפי הנוסח של היהודים הפורטוגזיים בהמבורג, אקט סמלי לזכר קהילה יפה ומכובדת זו".

הספר שמור כיום באוסף כתבי־היד הנדירים בספריית יד בן־צבי. דפיו מעידים לא רק על חיי הקהילה הפורטוגלית בהמבורג במאה ה־17, אלא גם על הסיפור המרתק והמפתל, הנגלה ונעלם חליפות, של העם היהודי ב־500 שנה האחרונות.

תודה לד"ר דב הכהן, סגן מנהל ספריית יד בן־צבי.

לעיון נוסף

1. M. Shaltiel–Gracian, Shaltiel: *One Family Journey through History*, Chicago 2005

M. Studemund–Halevy, "O Livro dos Minhagim de Hamburgo: Uma Estranha Odisseia", in: S. Grose and A. Schoenberger (eds.), *Dulce et*

Decorum est Philologiam Colere, Berlin 1999, pp. 1143–1167